folklor/edebiyat, cilt:20, sayı:79, 2014/3

İBN HALDUN'DA ASABİYYE OLGUSUNUN İŞLEVLERI VE TOPLUMSAL TEMELLERİ

Mehmet Devrim Topses*

1. Giriş

Sosyolojinin insan ve toplum olaylarını açıklarken kullanmış olduğu yöntem anlayışı, onu felsefe düşüncesinden, öykücülükten ya da diğer kurgusal açıklama (spekülatif) tarzlarından ayırmaktadır. Gerçekte bakıldığında, toplumu açıklama çabası sosyolojinin yanında felsefenin de belirleyici özelliğidir. Bununla birlikte felsefe düşüncesinin açıklamaları tümüyle mantıksal çıkarımlara dayanırken, sosyoloji somut olay ve olgular arasındaki nedensel ilişkilerden yola çıkmaktadır. 14. yüzyıl düşünürlerinden İbn Haldun'un Ludwing Gumplowich, Stefano Colosio ve Rene Mauiner gibi 19. ve 20. yüzyıl sosyal bilimcilerince "sosyolojinin öncüsü" olarak değerlendirilmesindeki başlıca neden İbn Haldun'un toplumsal olaylarla ilgilenmesi değil, toplumsal olayları açıklarken kullanmış olduğu bilimsel yöntemdir.

Gerçekten de İbn Haldun, kurucusu bulunduğu ümran ilminde toplumsal gerçekliğin doğal ve nesnel yasalarını ortaya çıkarmayı amaçlamış, toplumsal bir olguyu başka bir toplumsal olguyla açıklamıştır (Yıldız, 2010:35). Hassan (2010:131-133) 'a göre bu yöntem anlayışı, İbn Haldun'un doğanın kendisinde diyalektik bir süreç görmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi diyalektik bakış açısı, evrendeki tüm olayların nedensellik ilişkisiyle birbirine bağlı olduğu yaklaşımına dayanır. Doğa olaylarında neden-sonuç ilişkisinden bağımsız bir örnek gösterilemez. Nedensellik bağı,

* Yrd. Doç Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

doğanın bir parçası olan toplum olaylarında da geçerlidir. Bu açıdan İbn Haldun, toplum olaylarının tarihsel, coğrafi, ekonomik, kültürel ve siyasi değişkenlerden bağımsız olarak incelenmesini doğru bulmamıştır. Mukaddime'nin giriş bölümünde toplumsal olayları tanrısal istençle ya da nedensellikten uzak, kapalı bir öykücülük anlayışıyla açıklayan dönemin diğer düşünürlerine yönelik metodolojik temelli sert eleştiriler görülmektedir.

İbn Haldun'u sosyolojinin 14. yüzyıldaki habercisi konumuna yükselten diğer yöntem özelliği, olay ve olgular karşısındaki tümevarımcı duruşudur. Toplumsal olay ve olgular arasındaki nedensellik ilişkisine nakilcilik yoluyla ulaşılamaz. Nakilcilik, toplumsal gerçekliği nesnellik sınırları içinde gözlemlemek yerine bu gerçekliği başkalarının söz ve yargılarında aramaktır. Oysa çeşitli söylentilere ve dogmatik inançlara dayalı tarihçiliğin ve açıklama yöntemlerinin bilimsel bir değeri yoktur. İnsanlar nesnel toplumsal gerçeklik karşısında kendi inanış ve görüşleri doğrultusunda yan tutma eğiliminde olduklarından, bilimsel bilgi haber aktarıcısının güvenilirliğinden bağımsızdır. Örneğin İskender'in camdan bir tabut yaptırıp denizin derinliklerine dalması, Fas'ta bakırdan bir kent kurulması ya da İsrailoğullarının büyük ordusuyla ilgili abartılı ve gerçeklikten çok uzak açıklamaların 14. yüzyılda geniş insan yığınlarınca doğru kabul edilmesinin en açık nedeni, haber aktarıcısına duyulan koşulsuz güvendir. Nesnel gerçekliği yalnızca haber aktarıcısının sözlerinde arayan tarihçiler, yöntemlerindeki belirgin yanlışlık nedeniyle doğal yasalar açısından gerçekliği bulunmayan söz yığınları üzerinde şaşkıca dolaşmışlardır (Haldun, 2009: 165). Toplumsal gerçekliğe ulaşmanın en açık yolu, onu doğrudan gözlemlemek ve gözlem yoluyla sonuçlara varmaktır. Gerçekten de Mukaddime'de ortaya konulan sosyolojik saptamaların mantıksal-kurgusal çıkarımlara ya da güvenilir tarihçilerin aktarımlarına değil, kabile ve devlet yönetimleri üzerindeki doğrudan gözlemlere dayandığı görülmektedir. Asabiyye olgusunun da yukarıda açıklanan bilimsel yöntem anlayışları kapsamında incelendiği söylenebilir.

2. Asabiyye Olgusunun Toplumsal İşlevleri

İbn Haldun'un kullanmış olduğu pek çok değişkenden birisi olan asabiyye kavramı "soya ya da kandaşlığa dayalı yakınlık bağından doğan yardımlaşma-dayanışma coşkusu" anlamına gelmektedir (Haldun, 2009:334; Haldun 2013:273). Aralarında kandaşlığa dayalı yakınlık bağı bulunan insanlar, uğrunda savaşmayı ve can vermeyi de içine alan tümüyle doğal bir yardımlaşma ilişkisi oluştururlar. Yakınlık bağı efendi-köle ilişkisinin bazı türleri ya da and içmiş olmakla sağlanabilirse de, oluşan bağ asabiyye kavramının temelindeki soy kaynaşmasının gücüne erişemeyecektir. Burada daha önemli olan konu şudur ki, İbn Haldun'a göre asabiyye kavramı, başka toplumsal olay ve olguları etkileyen ve onlardan etkilenen toplumsal bir olgudur. İbn Haldun asabiyye olgusunu toplumsal yapının genel yaşantısı ve değişimi içinde işlev gören parçalardan (variables) birisi olarak görmüş, onu sosyolojik açıdan değerlendirmiştir. Mukaddime içinde asabiyye olgusunun işlevleriyle açıklanan toplumsal olgular üç temel başlık altında incelenebilir.

2.1. Devletin Kurulması: İbn Haldun'a göre devlet, zor yoluyla hükmetmek anlamına gelir (Haldun, 2009: 350; Haldun, 2013: 299). Bununla birlikte devlet türünde bir siyasal örgütlenme toplumsal yapı içindeki can ve mal güvenliği gereksinimine yanıt verdiği için açık bir zorunluluktur. İnsanlar arasındaki haksızlık ve saldırılar toplumun genelinde egemen olan düzenleyici ve yargılayıcı bir güçle önlenebilir. Diğer taraftan devlet, çok sayıda topluluk arasından asabiyyesi üstün gelen kabile tarafından kurulabilmektedir. Soydan gelen yardımlaşma ve dayanışma coşkusunun en güçlü olduğu kabile, doğal bir yasa olarak, çevredeki başka kabileler üzerinde egemen olmakta ve riyasete dayanan kendi otoritesini diğerleri üzerinde yaymaktadır. Bu açıdan bakıldığında, asabiyye olgusunun sosyolojik işlevlerinden birincisi toplumu yasal kurallar sistemiyle buluşturan siyasal bir örgütlenmeyi oluşturmasıdır. Mukaddime'nin konuya ilişkin bölümleri incelendiğinde, İbn Haldun'un, asabiyye ve devlet arasındaki nedensellik ilişkisine Abbasi İmparatorluğu'ndaki Türkleri, Kütame Devleti'ndeki Sinhace ve Zenate kabilelerini, en son olarak da Abbasi İmparatorluğu ile ilişkileri içinde Hamdanoğulları kabilesini gözlemleyerek ulaştığı anlaşılmaktadır.

2.2. Ülke Savunması: İbn Haldun'un asabiyye olgusuna ilişkin gözlemlediği toplumsal işlevlerden ikincisinin ülke savunması olduğu görülmektedir. Bir insanın kendi hısım ve akrabalarına sevecenlik ve koruma duyguları taşıması, İbn Haldun'a göre "onun yaratılıştan gelen doğal bir özelliğidir" (Haldun, 2009:334; Haldun, 2013: 271). Soydan doğan yardımlaşma ve dayanışma coşkusu, ülkelerini canla-başla savunmaları yönünde bütün topluluk üyelerini birleştirmektedir. Topluluğun bir üyesi için kendisini fedâ etmek, yürekten dövüşmek, özveride bulunmak gibi üstün davranışlar soy bağlarının güçlü olduğu yapılar içinde görülebilir. Bu nedenle asabiyye duygusunun gücü, bir ülkeyi düşman saldırılarından korur. Tersinden düşünüldüğünde ise İbn Haldun'a göre soy bağları kopuk bir topluluk içinde başka birisi için öne atılma ve dövüşme eğilimi görülmez ya da çok az görülmektedir. Böylesine topluluklar dışarıdan gelen bir saldırı karşısında ülkelerini savunamaz ve genel olarak tüm üyeler yalnızca kendi canlarını kurtarmayı düşünürler. Söz konusu olgusal gerçeklikten yola çıkan İbn Haldun, ülke sınırlarının korunabilmesi için devleti kurup güçlendiren aile ve toplulukların ülkenin bütün bölgelerine dağıtılmasını önermektedir (Haldun, 2009: 383; Haldun, 2013: 355).

3.3. Başka Kavimlere Üstünlük: Soydan gelen dayanışma coşkusunun dinsel bir çağrıyla birleştiği topluluklar, soy bağlarının güçlü durumda bulunduğu fakat bu bağların henüz dinsel bir çağrıyla birleşmediği diğer kavimler üzerinde kesin bir üstünlük kazanmaktadırlar. Sayısal ve teknik açıdan en güçlü durumda bulunan topluluklar, teknik özellikler bakımından çok daha zayıf konumda bulunan fakat asabiyye duygusu ile dinsel çağrının birleşmiş olduğu kavimlere yenilmişlerdir. Bunun en açık nedeni, dinsel çağrının savaş sırasında ölüm korkusunu yok etmesi ve ileriye atılma yönünde güçlü bir cesaret duygusu yaymasıdır (Haldun, 2009:378; Haldun, 2013:347). İbn Haldun'un bu saptaması Zenate ve Masmude kabileleri arasındaki savaşa ilişkin gözlemlerine

dayanmaktadır. Söz konusu savaşta Zenate kabilesinin yenilmesinin en açık nedeni, soy bağlarını korumuş olsalar bile dinsel bir çağrı gücünden yoksun olmalarıdır (Haldun, 2013:348).

Bununla birlikte İbn Haldun'un dinsel çağrı değişkenini asabiyye duygusundan bağımsız olarak incelediği düşünülmemelidir. Zira İbn Haldun'a göre dinsel çağrı büyük zaferler üzerinde belirleyici bir değişken olmasına karşın, doğrudan asabiyye duygusundan beslenmektedir. Başka deyişle bir toplulukta dinsel çağrının etkinlik kazanmasına zemin hazırlayan asıl değişken asabiyye olgusudur. Soya dayalı dayanışma coşkusunun bulunmadığı topluluklar, ne kadar güçlü bir dinsel çağrıyla karşılaşmış olsalar da bu çağrı merkezinde birleşemezler (Haldun, 2009:379; Haldun, 2013:349). Buradan yola çıkarak, İbn Haldun'un sosyoloji anlayışında asabiyye olgusunun başka kavimlere üstünlük kurma üzerinde etkili olan toplumsal değişkenlerden birisi olarak saptanmış bulunduğu söylenebilir. Makalemizin bundan sonraki bölümü, İbn Haldun'un sosyolojik saptamalarına göre asabiyye olgusunu ortaya çıkartan toplumsal temellerin incelenmesine ayrılmıştır.

3. Asabiyye Olgusunun Toplumsal Temelleri

İbn Haldun'un toplumsal yapıyı basit biçimde asabiyye olgusu temelinde açıkladığını ileri sürmek doğru değildir. Toplumsal yapı içinde belirgin işlevler yürütmekte olan asabiyye olgusunu yaratan toplumsal dinamikler bulunmaktadır. Sosyal yapı içinde asabiyye olgusunun toplumsal işlevlerini saptamış bulunan İbn Haldun'un, daha derin bir çözümleme yaparak bu kez asabiyye olgusunu ortaya çıkartan belirleyici toplumsal değişkenleri inceleme kapsamına aldığı görülmektedir. Mukaddime içinde, asabiyye olgusunun toplumsal temellerine ilişkin geniş çaplı değerlendirmeler yapılmıştır. İlgili değerlendirmeler, asabiyye olgusunu ortaya çıkartan toplumsal değişkenler olarak iki temel başlık altında toplanabilir.

3.1. Maddi Temeller: Gerçekte bakıldığında, İbn Haldun'un toplumsal ilişki türlerinin tümünü maddi temellere dayanarak açıkladığı görülmektedir. Çünkü madde, İbn Haldun'a göre toplumu oluşturan ilk değişkendir. İnsanın biyolojik zayıflığı, onu, yaşamsal gereksinimlerini karşılamak için diğer insanlarla zorunlu bir işbirliğine yöneltir. Eğer insan zorunlu biyolojik gereksinimlerini tek başına karşılayabilecek bir fiziksel donanıma sahip olsaydı, toplumsal bir yapı da oluşmazdı (Haldun, 2009:213-214; Haldun, 2013: 121-122; Gürkan, 1967: 230; Hassan, 2010:138). Sonrasında insan karakterlerinde ve toplumsal ilişki türlerinde görülen farklılaşmalar, İbn Haldun'a göre insanların doğayla ve kendi aralarında girmiş oldukları maddi ilişkilerin değişimine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Mukaddime içinde, insanın ruhsal yapısından ahlak anlayışı ve kişilik özelliklerine kadar değişkenlerin coğrafya ve üretim tarzıyla ilişkilendirildiğini görmekteyiz. Toplumsal açıdan konuya yaklaşıldığında ise İbn Haldun, bilim ve sanatların gelişmesinden, hadari toplum tipine geçilmesine kadar toplumsal boyutlu değişmelerin temelinde sosyoekonomik yaşam tarzı bulunduğunu saptamıştır (Hassan,

2010:139-147). Yukarıda belirttiğimiz toplumsal işlevleri yürüten asabiyye olgusu da İbn Haldun'un sosyoloji anlayışında bu kapsam dahilinde görülmüştür.

Toplum üyeleri arasındaki dayanışma ve yardımlaşma ilişkisinde görülen coşku düzeyi öncelikle soy bağlarının gücüne dayanmaktadır. Soy bağları ise İbn Haldun'a göre coğrafya ve bayındırlık düzeyi ile doğrudan ilişkilidir (Haldun, 2009:336-338; Haldun, 2013:275-278). Geçim darlığı ve ekonomik yoksulluklar karşısında insanların kendi hısım ve akrabalarıyla dayanışma ilişkisi korunabilmektedir. Zaten maddi içerikli yaşamsal zorluklar, aile ve kan bağından daha geniş toplumsal örgütlenmelere izin vermez. Coğrafi açıdan bereketsiz bölgelerin başka soyları üzerine çektiği de görülmemiştir. Bununla birlikte çeşitli üretim tekniklerinin gelişmesi, bayındırlık ve zenginleşmeye dayalı olarak soy bağları çözülme sürecine girmektedir. İbn Haldun'a göre soy bağlarındaki çözülme başlıca iki yoldan gerçekleşir. Birinci olarak yaşam koşullarında görülen iyileşme ve ulaşılan bayındırlık düzeyi, soy dayanışmasına duyulan yaşamsal gereksinimi zayıflatmaktadır. İkinci olarak ise verimli coğrafi bölgeler, pek çok soyu aynı bölgeye doğru çekmektedir. Gelinen noktada, soylar kaçınılmaz olarak birbirine karışacağı için soya dayalı yardımlaşma ve dayanışma coşkusundan (asabiyye) söz edilemeyeceği açıktır.

3.2. Siyasal Temeller: Asabiyye olgusunun ilişkili bulunduğu değişkenlerden ikincisi ise siyasal yönetimdir. İbn Haldun'a göre yönetim erki, "Tanrı'nın hükümlerini Tanrı'nın yarattıklarına uygulama yetkisine hak kazanmış kimse"dir (Haldun, 2009:356; 2013:308). Yöneticinin halk üzerinde üstlenmiş olduğu sorumluluklarını yerine getirebilmesi, toplumsal yapı içinde asabiyye duygusunun yaşamasını sağlayan değişkenlerden birisidir. Yoksulları ve düşkünleri gözeten, alçakgönüllü, güvenilir, saygılı ve adaletli yönetim en açık siyasal sorumluluk örnekleri olarak sayılabilir. Yakınlık bağından doğan coşku, halkın çıkarlarını gözeten bir yönetim erki içinde varlığını sürdürebilir. Ters açıdan konuya yaklaşıldığında ise halkın aşağılanması, asabiyye duygusunun başlıca düşmanıdır (Haldun, 2009:352; Haldun, 2013:303). Bir toplumsal yapıda haksız ve yüksek vergiler, ağır yaptırımlar ve hilecilik tutumu, halkın küçük düşmesi ve aşağılanmasıyla sonuçlandığı için böylesine yönetimler ile asabiyye duygusunun birlikte yaşaması olanaksızdır. Örneğin Mukaddime içinde belirtilen gözlemlere göre Zenate topluluğu vergi yükümlülüğü altında ezilmediği için bağımsız ve egemen bir devlet kurabilmiştir. Benzer şekilde başka toplulukların fiili işgali altında yaşayan kabile topluluklarında asabiyye duygusu yok olmuştur. Söz konusu gözlemden ve konuya yaklaşım biçiminden yola çıkarak, İbn Haldun'un asabiyye olgusunda siyasal bir zemin gördüğü ileri sürülebilir.

4. Sonuç

Toplumsal olay ve olguların kendi aralarındaki ilişkiler temelinde incelenmesi, sosyolojik yöntemin özünü oluşturmaktadır. Buna ek olarak, İbn Haldun'un ulaştığı sonuçların bütünüyle dolaysız gözlemlere dayanmakta olduğu görülmektedir.

Ulaşılan bilimsel saptamaların kaynakları arasında nakilcilik ya da tümdengelimcilik bulunmamaktadır. Toplumsal olaylar karşısındaki bilimsel ve tümevarımcı yöntemi, İbn Haldun'un günümüzde "sosyolojinin öncüsü" olarak tanımlanmasının belirleyici nedenidir. Asabiyye olgusu, mukaddime içinde incelenmiş bulunan çok sayıdaki toplumsal değişkenden yalnızca bir tanesi olarak kabul edilebilir. Örneğin İbn Haldun sosyolojisinde nüfus artışı, bürokrasinin gelişimi, falcılık ve kâhinlik, rüyalar, toplumsal yaşamın değişik biçimleri, devlet başkanının gücü vb. gibi çok sayıda değişken bulunmaktadır. Makalemizin temel konusu ise Mukaddime içinde asabiyye olgusunun diğer toplumsal olay ve olgularla nasıl ilişkilendirildiğidir. Bunun dışındaki değişkenler, İbn Haldun'un sosyoloji anlayışına ilişkin yapılmış ya da yapılacak olan başka araştırmaların konusudur.

İbn Haldun'un asabiyye olgusu üzerindeki bilimsel çıkarımları incelendiğinde ise bu olgunun devlet kurmak, ülkeyi savunmak ve başka kavimlere üstünlük sağlamak başlıkları altında üç temel toplumsal işlev yürütmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte İbn Haldun, asabiyye olgusunun temelinde toplumsal-ekonomik gerçekliği görmektedir. Başka deyişle İbn Haldun'a göre asabiyyenin toplumsal yapının köklerinden gelen belirleyicileri bulunmaktadır. Siyasal temellerin ise asabiyye olgusuyla yakın bir ilişkisi kurulmuş olsa bile, bu ilişki soya dayalı dayanışma ve yardımlaşma coşkusunu yaratan değil, yaşatan bir işlev görmektedir. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında, İbn Haldun'un asabiyye olgusunu incelerken diyalektik ve materyalist bir yöntem anlayışı izlemiş olduğu ileri sürülebilir.

Kaynakça

Gürkan, Ülker, *Hukuk Sosyolojisi Açısından İbn Haldun*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 24(1), s. 223-246, 1967.

İbn Haldun, *Mukaddime, 1. Cilt*, (Çeviren: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 2009.

İbn Haldun, *Mukaddime, 1. Cilt*, (Çeviren: Turan Dursun), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013.

Hassan, Ümit, *İbn Haldun, Metodu ve Siyaset Teorisi*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2010.

Yıldız, Mustafa, *İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı*, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:10, s.25-55, 2010.

Özet

İBN HALDUN'DA ASABİYYE OLGUSUNUN İŞLEVLERİ VE TOPLUMSAL TEMELLERİ

İbn Haldun'un "sosyal bilimlerin 14. yüzyıldaki öncüsü" olarak gösterilmesinin temel nedeni, onun, toplumsal olayları incelerken kullanmış olduğu bilimsel yöntemdir. Bu yöntem anlayışı toplumsal olay ve olgular arasındaki nedensellik ilişkisini keşfetme çabası ve tümevarımcılık olarak özetlenebilir. Makalemizde, İbn Haldun'un incelemiş olduğu çok sayıda toplumsal değişken arasından asabiyye olgusuna odaklanılmış, İbn Haldun'un asabiyye olgusunun toplumsal belirleyicileri ve sonuçlarına ilişkin sosyolojik saptamaları konu edinilmiştir. Başlıca literatür kaynağı olarak Mukaddime'nın Türkçeye yönelik iki ayrı çevirisinden yararlanılmıştır. Sonuç bölümüne gelindiğinde, İbn Haldun'a göre asabiyye olgusunun devlet kurmak, ülke savunması ve başka kavimlere üstünlük sağlamak biçiminde toparlayabileceğimiz üç temel toplumsal işlevi bulunmaktadır. Bununla birlikte İbn Haldun, asabiyye olgusunun temelindeki toplumsal-ekonomik gerçekliği de inceleme kapsamına almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Materyalist yöntem, Determinizm, Devlet, Toplumsal Yapı

Abstract

FUNCTIONS AND SOCIAL FOUNDATIONS OF IBN KHALDUN'S *ASABIYYAH*

The primary reason why Ibn Khaldun is regarded as "the pioneer of the 14th Century Sociology", is the scientific methodology he adopted so as to examine and describe social events. This methodological approach can be summarized as a combination of induction and the attempt to understand the causal relationship between social events and phenomena. For the purpose of the present study, the *asabiyyah* concept was chosen as the focal concern out of numerous social variables that Ibn Khaldun examined, and his sociological findings on social determiners, and results of this particular concept were discussed. The researcher used two translations of Muqaddimah as the primary sources. To conclude, the *asabiyyah* serves three basic social functions, namely founding a state, protecting the country, and ruling over other tribes. Moreover, Ibn Khaldun also investigates the socio-economic reality which underlies the *asabiyyah*.

Keywords: Materialist method, Determinism, State, Social Structure